Θεοδώρου Γ. Παπακωνσταντίνου, δ.φ.
ἐντ. Ἐπιμελητοῦ τῆς Παιδαγωγικῆς

ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΚΑΙ ΤΗ ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Ποιά εἶναι ἡ σχέση τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ μὲ ὅ,τι ἀποκαλοῦμε Παράδοση; Αὐτὸ φαίνεται νὰ ἀποτελῆ κεντρικὸ ἐρώτημα προκειμένου νὰ διευκρινισθοῦν οἱ σημερινὲς σχέσεις τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομίας μὲ τὴν ἐν ἐξελίξει ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση. Γιατὶ ἡ σημερινὴ τροπὴ τῶν ἐκπαιδευτικῶν μας πραγμάτων εἶναι συνέχεια τῶν παλαιοτέρων μεταρρυθμιστικῶν προσπαθειῶν καὶ συγκεκριμένα τοῦ 1929 καὶ τοῦ 1917, κύριων ἔργων τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου. Τοῦτο δὲν εἶναι μόνο φανερὸ ἀπὸ ἁπλὲς συγκρίσεις τότε μὲ τώρα, ἀλλὰ καὶ ὁμολογημένη ἀπὸ ὑπεύθυνα χείλη ἐνέργεια. Ὁ κ. Εὐ. Παπανοῦτσος (1978, 126) στὴν πρόσφατη προσωπογραφία τοῦ Δελμούζου ποὺ παρουσίασε, ἀναφέρει ρητὰ ὅτι «*ἡ Γλωσσοεκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμιση τοῦ 1964 καὶ τοῦ 1976 (ἀπὸ τὰ δύο μεγάλα ἀντίθετα Κόμματα τοῦ τόπου μας) βρίσκεται στὴ γραμμὴ ποὺ χάραξε ἐκεῖνος* [=ὁ Δελμοῦζος] *καὶ οἱ πρωτεργάτες τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ*».

Βέβαια τὸ σύνολο τῶν προσφάτων ἀλλαγῶν στὴν Ἐκπαίδευση δὲν εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου ἔργο τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ Δημοτικισμοῦ. Τὸ σημερινὸ Ὑπουργεῖο δὲν ἐκπροσωπεῖ κυρίως τὶς πολιτικὲς παρατάξεις, μὲ τὶς ὁποῖες συμπορεύτηκε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸ κίνημα. Ὡστόσο τὸ ἐκπαιδευτικὸ πρόγραμμα τῶν δημοτικιστῶν μᾶλλον ἐπηρέασε τὶς ὄχι καὶ τόσο ξεκαθαρισμένες θέσεις τῆς κυβερνητικῆς πλευρᾶς στὰ ἐκπαιδευτικὰ ζητήματα. Ἔτσι θὰ μποροῦσε νὰ λεχθῆ ὅτι οἱ σημερινὲς ἐκπαιδευτικὲς ἀλλαγὲς εἶναι ἕνας συμβιβασμός, μὲ μεγάλο ἄνοιγμα πρὸς τὸν ἐκπαιδευτικὸ δημοτικισμό, τοῦ ὁποίου υἱοθέτησαν τὸ κεντρικὸ αἴτημα, τὴ χρήση τῆς Δημοτικῆς ὡς ὀργάνου διδασκαλίας καὶ συγγραφῆς τῶν διδακτικῶν βιβλίων, σὲ ὅλες τὶς βαθμίδες τῆς Γενικῆς Ἐκπαιδεύσεως.

Σημαντικὴ ἔκφραση τοῦ γενικώτερου Νεοελληνικοῦ δημοτικιστικοῦ ρεύματος, ὁ ἐκπαιδευτικὸς δημοτικισμὸς τοποθετεῖται ἀπέναντι στήν πολιτιστική μας κληρονομιὰ ἐν μέρει θετικά, ἀλλὰ καὶ ἰδιότυπα. Στὶς ἀκραῖες στιγμές του ἐπιδιώκει νὰ στηρίζη ὅλη τὴν παιδεία — καὶ τὴ Μέση Ἐκπαίδευση — *«στὴν δημοτικὴ μονάχα παράδοση* (Δελμοῦζος, 1926/1971², 69). Βέβαια μιλῶντας γιὰ δημοτικὴ παράδοση ὁ Δελμοῦζος ἐννοεῖ κυρίως τὴ γλῶσσα, — ἀλλὰ ὄχι μόνον αὐτή. Γιατὶ ὅταν, λίγο πιὸ πάνω λέει ὅτι τὸ Γυμνάσιο *«βασίζεται μονάχα στὴ λογία παράδοση καὶ τὴ γλῶσσα της...»* βλέπουμε νὰ διαφορίζη ἀνάμεσα σὲ *παράδοση* καὶ *γλῶσσα*. Στὴν ἀμέσως προηγούμενη σελίδα διαβάζουμε ὅτι ἡ δημοτικὴ παράδοση *«εἶναι μιὰ παράδοση χιλιόχρονη, ποὺ κρύβει ὅ,τι πολυτιμότερο ἔχει νὰ δείξη ἡ τουρκοκρατημένη καὶ ἡ νεώτερη Ἑλλάδα. Αὐτοὶ πραγματικὰ εἶναι οἱ ἐθνικοί μας θησαυροί. Ἕνας κόσμος ὁλόκληρος, ποὺ ἡ παιδεία μας ἢ δὲν τὸν ξέρει ἢ τὸν περιφρονεῖ. Γι' αὐτὸ ἡ ἑλληνικὴ ζωὴ ἔχει σταματήσει γιὰ τοὺς μαθητές μας στὸν 11ο ἢ τὸν 12ο αἰῶνα, καὶ ἡ παιδεία μας δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τοὺς κατατοπίση στὸ σύγχρονο πολιτισμὸ καὶ νὰ τοὺς κάνη γόνιμους ἐργάτες του»*. (Ὁ λόγος εἶναι γιὰ τὸ πόσο ἡ σύγκριση μὲ τὸ δημοτικὸ τραγούδι — ποὺ εἶναι ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς παραδάσεως — βοηθάει, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, νὰ καταλάβουμε τὸν Ὅμηρο — χρησιμοποιῶντας προφανῶς καλὴ δημοτικὴ μετάφραση).

Μέσα ἀπὸ τέτοιες σκέψεις βγαίνουν τὰ συμπεράσματα:

«Ἡ μέση παιδεία γιὰ νὰ σταθῆ χρειάζεται ριζικὴ ἀλλαγή. Νὰ στηριχτῆ λοιπὸν κι' αὐτὴ στὴ δημοτικὴ μονάχα παράδοση;

Ἡ ἀπόκριση εἶναι καταφατική. Νὰ διδάξη στοὺς μαθητές της τὴν ἀρχαία γλῶσσα καὶ τὴ δημοτική, καὶ τὴ λογία παράδοση νὰ τοὺς δώση γιὰ ἱστορικὴ μόνο γνώση. Ὅταν ξέρουν ἀρχαία καὶ δημοτική, θὰ εἶναι σὲ θέση ὄχι μόνο νὰ καταλαβαίνουν μὰ καὶ νὰ γράφουν ὅλες τὶς φάσεις τῆς καθαρεύουσας... Ἂν θὰ θελήσουν νὰ τὸ κάμουν, αὐτὸ εἶναι ἄλλο ζήτημα. Τὸ κύριο εἶναι πὼς θὰ μορφωθοῦν, ἀληθινά, καὶ πὼς ἔτσι μονάχα θὰ μπορέση καὶ στὴν Ἑλλάδα νὰ παραμερίση ὁ ψευτοκλασικισμὸς σ' ἕνα γόνιμο νεοκλασικισμό.

Ἡ ἀπάντηση ὅμως αὐτὴ εἶναι γιὰ σήμερα αἴτημα μὲ θεωρητικὴ μόνο σημασία, ἀφοῦ λείπουν τόσες ἀπαραίτητες προεργασίες, καὶ τὴν ἐπιστήμη τὴν ἐξουσιάζει ἀκόμα ἡ καθαρεύουσα. Μὰ κάτι ἄλλο μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ γίνη ἀπὸ τώρα: Ἡ μέση παιδεία... ὄχι μόνο νὰ μὴν περιφρονῆ τὴ δημοτικὴ παράδοση, μὰ νὰ τὴν προτιμήση συνειδητά. Καὶ ἂν αὐτὸ τῆς εἶναι δύσκολο, νὰ τὴ βάλη παράλληλα μὲ τὴν ἀρχαϊστική, νὰ τὴν κάμη συνειδητὴ στὸ παιδὶ καὶ νὰ τὴ διδάξη συστηματικά...».

Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι περισσότερο ἕνα ἐπαναστατικὸ μανιφέστο παρὰ μιὰ ἀτράνταχτη ἐπιχειρηματολογία, ποὺ θὰ εἶχε στόχο νὰ πείση πρόσωπα

ὑπεύθυνα γιὰ τὴν παιδεία τοῦ τόπου.

Πατῶντας ὁ Δελμοῦζος πάνω στὶς ἀκρότητες τοῦ ἀρχαϊσμοῦ ἔκρινε σκόπιμο νὰ ἀρνηθῆ ριζικὰ τὴ λογία παράδοση, μὲ κέντρο τὴ γλῶσσα, ποὺ ἀναγνωρίζει μὲν ὅτι ἀποτελεῖ μέρος τῆς Νεοελληνικῆς πραγματικότητας, ἀλλὰ δὲν τὴν θεωρεῖ ζωντανὴ καὶ γόνιμη. Ἀντίθετα βρίσκει γι' αὐτὴν ἐκφράσεις εἰρωνικὲς: *ξύλινο πόδι, θανατηφόρα πνοή, δημιούργημα μιᾶς ἀσήμαντης μειοψηφίας κ.τ.ο.*

Ἡ λογία παράδοση, ποὺ ἀνεπίτρεπτα ταυτίζεται γιά τό Δελοῦζο μὲ τὴν ἀρχαϊστικὴ τάση, ἔκανε τὸ λάθος *«νὰ περιφρονήση τὴν πραγματικὴ ζωὴ τοῦ τόπου μας»* (σ. 22 κ.ἑ.) καὶ ἔχει γιὰ *«κύριο γνώρισμα τὴν ἁπλὴ μεταφορὰ ἢ τὴ μίμηση... Ἀντίθετα ἀπ' αὐτὰ ἔχομε ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὴ δημοτικὴ παράδοση... μὲ κύριο γνώρισμα τὸ θετικισμό, τό συγχρονισμὸ καὶ τὴ ζωντανὴ δημιουργία: δημοτικὴ γλῶσσα, δημοτικὴ λογοτεχνία, τὶς πρῶτες προσπάθειες στὴν ἐπιστήμη, ἀνεξέλιχτα ἢ ἀνεκμετάλλευτα στοιχεῖα τῆς λαϊκῆς ἀρχιτεκτονικῆς... στὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση κοινοτικὸ σύστημα, κοινότητες, ἀποκέντρωση»*. Δηλ. ἐδῶ ὅλα τὰ καλὰ κι ἐκεῖ ὅλα τ' ἄσχημα, θνησιγενῆ ἢ ἤδη νεκρά!

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ δημοτικισμὸς ἀποδέχεται κατ' ἀνάγκην τὸν ρόλο του στὴν πόλωση τῆς Νεοελληνικῆς Πνευματικῆς ζωῆς καὶ παλεύει νὰ ξεπεράση τὴν πόλωση αὐτὴ μὲ τὴν ἐξουδένωση τοῦ ἄλλου πόλου ποὺ εἶναι μιὰ παράδοση αἰώνων ἢ καὶ χιλιετιῶν. Ἐπιδιώκει, βέβαια νὰ συνδεθῆ μὲ τὴν Ἀρχαιότητα παραμερίζοντας τὸ ἐμπόδιο τῆς γλώσσας καὶ ἀντικαθιστῶντας τὸν ψευτοκλασικισμὸ μὲ *«ἕνα γόνιμο νεοκλασικισμό»!*

Ὡστόσο ἡ στρατηγική του δὲν διαφέρει, ὅσο θὰ νόμιζε κανεὶς ἀπὸ *«τὸ τολμηρὸν τοῦ ρωμαντικοῦ πήδημα ὑπεράνω τῆς ρωμαϊκῆς καὶ βυζαντινῆς περιόδου»* (Συκουτρῆς, 1956, 100). Μπλέκονται ἐδῶ στοιχεῖα λαϊκά (δημοτικό τραγούδι, λαϊκὴ ἀρχιτεκτονικὴ) μὲ τὸν θετικισμὸ καὶ τὸν συγχρονισμό, κατὰ τρόπο ποὺ μποροῦμε νὰ μιλᾶμε γιὰ ἐκλογή, βούληση, σύγχρονο τρόπο ζωῆς κ.ἄ. παρόμοια, ὅμως γιὰ τέτοια χωριστή, παλιὰ *παράδοση* εἶναι δύσκολο νὰ μιλᾶμε. Ἢ μᾶλλον δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀνατρέξη παρὰ μόνο ὡς τὸν δημοτικισμὸ τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰ., ὁπότε τὸ προϋπάρχον ἀρχαῖο δημοτικό ρεῦμα (ποὺ βρῆκε τὴν κορύφωσή του στὴν Κρήτη τῆς Βενετοκρατίας) συνδέθηκε μὲ τὸν δυτικὸ διαφωτισμό. Αὐτὸς ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς ποὺ κυριάρχησε καὶ στὴ λογία παράδοση τοῦ 19ου αἰ. ἄφησε ἔντονα ἴχνη στὴν πνευματική μας ζωὴ μέχρι σήμερα, προσαρμοζόμενος ἀνάλογα στὸ γλωσσικὸ ὄργανο τῆς ἐποχῆς. Γιατί μολονότι ἐκπροσωπούμενος ἄλλοτε ἀπὸ καθαρολόγους (Κοραῆς) καὶ ἄλλοτε ἀπό δημοτικιστὲς (Καταρτζῆς) εἶχε νοοτροπία, κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, ριζοσπαστικὴ ὡς πρὸς τὴν παράδοση τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ.

Ἀναζητῶντας τὶς σχέσεις τῆς Μεταρρυθμίσεως μὲ τὴν Παράδοση στὰ

νεοελληνικὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα περνᾶμε ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τὶς γνῶμες τοῦ Δ. Γληνοῦ (1940) ὅπως διατυπώνονται στὴν Εἰσαγωγὴ στὸ Σοφιστὴ τοῦ Πλάτωνος (κεφ. Α΄ *Μερικοὶ στοχασμοὶ γιὰ τὴ σημερινὴ θέση τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα*). Ἐκεῖ ὁ Γληνὸς καταγράφει μεταξὺ ἄλλων διαζευκτικὰ τὰ σημεῖα γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα στρέφεται κατὰ ἐποχὲς ἡ μελέτη τῆς Ἀρχαιότητος: ἀνάλογα μὲ τὴν κοσμοθεωρητικὴ τάση, δίνεται προσοχὴ στὶς «*ἐξωτερικὲς μορφὲς*» ἢ στὴν «*οὐσία, τὸ περιεχόμενο, τὸ πνεῦμα, καθὼς λένε, τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ... Ἢ στρέφεται ἡ μελέτη στὰ καθέκαστα... χωρὶς συνολικὴ θεώρηση καὶ ἀνασύνθεση, ἢ ἀναζητάει τὰ σύνολα... κυνηγάει τὴν ὁλοκληρωτικὴν ἐνατένιση...*

Ἢ παίρνει ἡ θεώρηση τὶς μορφὲς καὶ τὶς ἀξίες της σὰν ἀκίνητες στατικὲς ... ἢ τὶς παίρνει ἐξελιχτικά...

Ἢ ἐξιδανικεύεται ἀπόλυτα ὁ ἀρχαῖος κόσμος καὶ λογαριάζεται σ' ὅλα τὰ σημεῖα του ἀξεπέραστος... μοναδικός, κλασικός... ἢ παίρνεται... σὰν ἕνα ἱστορικὸ γίγνεσθαι σχετικό...

Ἡ συνειδητὴ στροφὴ πρὸς τὰ περασμένα ἢ περιορίζεται σ' ἕνα στενὸ κύκλο τῆς διανόησης, σὲ μιὰν «ἀριστοκρατία πνευματικὴ» πού τείνει νὰ μονοπωλήση τὰ πνευματικὰ ἀγαθὰ ἢ ἁπλώνεται μὲ τὴν «παιδεία» σὲ ὁλοένα πλατύτερες μάζες μὲ σκοπὸ νὰ τὶς ὑψώσει πρὸς τὴν πνευματικὴ ζωή...»

Παρατηρήσεις κατ' ἀρχὴν γενικὰ ἀποδεκτές, ἀλλὰ πού στὴν πραγματικότητα δὲν συμβαίνουν διαζευκτικὰ ἀμιγῶς, ὅπως διατυπώνονται. Στὴν ἴδια ἐποχὴ καί στὸ ἴδιο πρόσωπο συνυπάρχουν συχνὰ περισσότερες τάσεις, χωρὶς νὰ ἀμφισβητηθῆ ὅτι κάποιες ἀπ' αὐτὲς ἐμφανίζονται κάθε φορὰ ὡς ἐπικρατοῦσες.

Κύρια ἀδυναμία τῶν παρατηρήσεων αὐτῶν εἶναι, ἀκόμη μιὰ φορά, ἡ κακὴ εἰκόνα γιὰ τὴ σχέση τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ μὲ τὴν Ἀρχαιότητα ἀπὸ τὴ μιά, καὶ μὲ τὸν Νέο Ἑλληνισμὸ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά. Μὲ εὐκολία δηλώνει ὁ Γληνὸς ὅτι «*οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἀναζητούσανε στὴν ἀρχαιότητα τὴν ἀρνητικὴ καὶ θετικὴ δικαίωση τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ μελετούσανε τὰ ἔργα πού τοὺς χρησίμευαν σ' αὐτό*». Ἡ ἔκφραση εἶναι γενικὴ καὶ δὲν μᾶς ἐξηγεῖ τὴ διάσωση τόσο μεγάλου μέρους τῆς κλασικῆς κληρονομιᾶς μέσω τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος παραθεωρεῖ ὁ Γληνὸς ὅτι ὁ σχετικισμός του γιὰ τὸν ἀρχαῖο κόσμο, πού «*ὅσο καὶ ἂν στάθηκε πρωτότυπα δημιουργικὸς στὶς ἀξίες του... εἶχε καὶ τὶς μεγάλες ἀδυναμίες του, πλευρὲς σκοτεινὲς, ἀποτυχίες καὶ ξεπεσμοὺς καὶ στοιχεῖα γιὰ πάντα πιὰ ξεπερασμένα*», εἶχε ὡς προηγούμενο τὸν σχετικισμὸ τῶν Βυζαντινῶν. Μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι οἱ τελευταῖοι — σὲ ἀντίθεση μὲ μᾶς, πού μάθαμε τοὺς κλασικούς μας, ὅσο τοὺς μάθαμε, συχνὰ μέσα ἀπὸ μιὰ δυτικοευρωπαϊκὴ ὀπτικὴ — πῆραν ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους καὶ

ἀφομοίωσαν τόσα καὶ τέτοια στοιχεῖα, ἀπὸ τὸν τρόπο ζωῆς ὡς τὴ ζωγραφικὴ καὶ ὡς τὸ στοχασμό, ποὺ εἶναι ἀνεπίτρεπτο νὰ τοὺς κατηγοροῦμε εὔκολα γιὰ ἄγονη σχέση πρὸς τὴν 'Αρχαιότητα. Τὸ ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ ἐν προκειμένῳ εἶναι πῶς οἱ Βυζαντινοὶ εἶδαν τὴν 'Αρχαιότητα σὲ βασικὰ σημεῖα, μὲ κέντρο τὴ θρησκεία, κυριολεκτικὰ ἀφ' ὑψηλοῦ καὶ ἀρνητικά. Σὲ πάρα πολλὰ ἄλλα ὅμως (γλῶσσα, στοχασμό, τέχνη), ὁ 'Ελληνισμός τους ἀναδείχθηκε ὑπέρτερος ἄλλων πολιτιστικῶν στοιχείων, εἴτε ἀνατολικῶν εἴτε δυτικῶν καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει βαθύτατη ἡ ἐπιρροή του στὴν ἔκφραση καὶ στὴ ζωή τους.

'Ο ἑλληνισμός, λέει ὁ Γληνός, κατὰ τὸ τέλος τῆς Τουρκοκρατίας κινεῖται πρὸς μιὰν 'Αναγέννηση μὲ βάση τὸν ἄξονα Δυτικὸς πολιτισμὸς — ἑλληνικὴ 'Αρχαιότητα, καὶ ὅπως προσκρούει στὴν ξένη τυρρανία, «*προσκρούει καὶ πάνω στὴ βυζαντινοχριστιανικὴ παράδοση, ποὺ ὡς τώρα κυριαρχοῦσεν ἀπόλυτα καὶ πίστευε, πὼς αὐτὴ καί μόνη ἀντιπροσωπεύει τὴ σωτηρία τοῦ λαοῦ, τὴ διατήρηση καὶ τῆς ὑλικῆς του ὑπόστασης καὶ τῆς ἱστορικῆς του συνέχειας καὶ τῶν ἀξιῶν τοῦ πολιτισμοῦ του*».

Πρόκειται καὶ ἐδῶ γιὰ γενίκευση ποὺ ἑρμηνεύει τὸν *διαφωτισμό*, ἀλλά... συσκοτίζει τὶς πραγματικὲς διαστάσεις τῆς κοινῆς προσπάθειας γιὰ τὸν *φωτισμὸ τοῦ Γένους* καὶ μειώνει ἄλλες γενικώτερες καὶ λαϊκώτερες ροπές.

Στὴ συνέχεια δυσκολεύεται νὰ ἀντιληφθῆ «*τὸ παράδοξο ἰδεολογικὸ τρίπτυχο: 'Ανάσταση τῆς ἀρχαίας 'Ελλάδας, βυζαντινοχριστιανικὴ παράδοση καὶ Μεγάλη 'Ιδέα*» ποὺ ἐπικράτησε τὸν 19ο αἰ., καὶ ποὺ τὸ θεωρεῖ ἀνεδαφικό, «*λογοκοπία παραπλανητικὴ τοῦ λαοῦ καὶ τίποτ' ἄλλο*». 'Ωστόσο δὲν θεωρεῖ ἀνεδαφικὸ τὸ ἄλμα πρὸς τὴν 'Αρχαιότητα, ἀφοῦ μὲ τὸ δημοτικισμὸ ἔχουμε «*τὸ δημιουργικὸ ξαναζωντάνεμα τῶν ἀξιῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τὴν ὀργανικὴ σύνθεση τῆς ἀναβίωσης μὲ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἀξιῶν αὐτῶν, ποὺ ἐπιζοῦνε μέσα στὴ ζωντανὴ λαϊκὴ παράδοση, στὴ γλῶσσα, στὰ ἤθη, τὰ ἔθιμα, τὰ παραμύθια, τοὺς θρύλους, τὶς παροιμίες, τὰ τραγούδια, τὴ μουσική, τὴν καλλιτεχνικὴ βιοτεχνία τοῦ λαοῦ μας καὶ στὴ λαϊκὴ κοσμοθεωρία καὶ βιοθεωρία. 'Ο δημοτικισμὸς πετυχαίνει ἴσα ἴσα ἐκεῖνο ποὺ ἦταν ἀδύνατον νὰ πετύχει ὁ ἀρχαϊσμὸς καὶ ὁ καθαρευουσιανισμός, ὁ τυπολατρικὸς φορμαλισμός, ἡ κεχηναία προγονολατρεία. 'Ο δημοτικισμὸς πετυχαίνει νὰ μετατρέψει τὰ περασμένα σὲ ἀξίες ζωντανὲς κι' ἐξυψωτικὲς τῆς τωρινῆς ζωῆς μας, δυναμώνει τὴν ἐθνικὴν αὐτοσυνειδησία καὶ τὴν ψυχικὴ καὶ πνευματικὴν ἑνότητα τοῦ λαοῦ. Αὐτὸ τὸ ἔδειξεν ἔμπραχτα ὁ Ψυχάρης μέ ὅσα λέει γιὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τὴ σχέση μας μ' αὐτοὺς στὰ ἔργα του, τὸ ἔδειξεν ὁ 'Αλεξαντρος Πάλλης μὲ τὴ μετάφραση τῆς «'Ιλιάδας», ὁ 'Εφταλιώτης μὲ τὴ μετάφραση τῆς «'Οδύσσειας» καὶ τ' ὁλοκλήρωσε μὲ τὴν ποίησή του ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς*».

Τὰ παραδείγματα αὐτὰ εἶναι σημαντικὰ καὶ ἀρκετὰ πειστικὰ ὑπὲρ τοῦ

δημοτικισμοῦ, εἶναι ὅμως λίγα γιὰ νὰ θεμελιώσουν ὁλόκληρη τὴ λύση τοῦ προβλήματος καὶ γιὰ νὰ καλύψουν ὅλο τὸ φάσμα τῆς κληρονομιᾶς. Οἱ μεταφράσεις εἶναι, φυσικά, ἕνα στοιχεῖο, ἀλλὰ ἡ δημιουργικὴ ἀναβίωση τοῦ τεράστιου πολιτιστικοῦ ὑλικοῦ ποὺ σέρνουμε πίσω μας δὲν καλύπτεται ἔτσι εὔκολα, μονότροπα καὶ ὑπεροπτικά, μὲ τὴν ἰδέα ὅτι οἱ προηγούμενοι ἔκαναν λάθος. Ἐπί τέλους ὁ ἐντοπισμὸς τῶν σφαλμάτων τοῦ παρελθόντος εἶναι κάτι χρήσιμο, ἀλλά πρέπει νά γίνεται μέ διάκριση, μέ ταπείνωση καὶ μὲ φειδώ, ἂν θέλουμε ν' ἀποφύγουμε νέα ὀλισθήματα. Γιατὶ ἂν ὁ ὑπερβολικὸς ἀρχαϊσμὸς εἶναι μονόφθαλμη θέα πρὸς τὴν ἐθνική μας κληρονομιά, τοῦτο ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος στὴν περιφρόνηση τοῦ ἐγγύτερου παρελθόντος μας, ποὺ εἶναι ἡ μακρὰ περίοδος τῶν Μέσων μας χρόνων, τόσο δύσκολη νὰ κατανοηθῆ ἀπὸ ὅποιον βλέπει τὴν πνευματικὴ ζωὴ ὡς *«ἐπιφαινόμενο»*.

Ὅσο ἀναπτύσσονται οἱ σπουδὲς γιὰ τὸν Μέσο Ἑλληνισμὸ καὶ τὴν Τουρκοκρατία, ἀποκαλύπτονται οἱ ρίζες μιᾶς πολύ ζωντανῆς παραδόσεως σέ πνευματικότητα, τέχνη, κοινωνικότητα. Ἡ παράδοση αὐτή, ποὺ δὲν ἦταν διχασμένη, ὅπως μερικὲς φορὲς σήμερα παρουσιάζεται, ἀδικήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιπόλαιη ριζοσπαστικότητα τῶν διαφωτιστῶν καί στή συνέχεια πολλῶν δημοτικιστῶν, ποὺ θέλησαν, γιὰ νὰ ὑπερισχύσουν, νὰ μονοπωλήσουν τὴ ζωντανὴ δημιουργικότητα καὶ νὰ ἐμφανισθοῦν ὡς προοδευτικοί, μὲ τὸν θετικισμὸ καὶ τὸν συγχρονισμὸ ποὺ τοὺς ἔδινε ἡ μίμηση τῆς Δύσεως.

Ὑπῆρξαν, βέβαια, καὶ ὑπάρχουν δημοτικιστὲς μὲ εὐαισθησία γιὰ τὴ σημασία ποὺ ἔχει ἡ *«καθ' ἡμᾶς Ἀνατολὴ»* καὶ ἡ ἑνωμένη πνευματικὴ καὶ πολιτιστική μας κληρονομιά, ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν Ἐφταλιώτη, ὡς τὸν Κόντογλου, τὸν Σεφέρη κ.ο.κ.

Ἔτσι λόγου χάριν ὁ Βάρναλης (1958) μπόρεσε νὰ γράψη γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη, τὸν κατ' ἐξοχὴν ἐκπρόσωπο τῆς ἐνιαίας παραδόσεως, ἀπὸ τὸν Ὅμηρο, μέσω τοῦ Βυζαντίου, ὡς τὶς μέρες μας, πὼς *«εἶναι ἡ μεγαλύτερη δόξα τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας. Κι' ὅσο περνοῦνε τὰ χρόνια, τόσο ἡ δόξα αὐτὴ θὰ στερεώνεται περισσότερο... ἡ πεζογραφία του περιέχει περισσότερη ποιητικὴ οὐσία ἀπὸ τὰ περισσότερα νεοελληνικὰ ἔμμετρα ἔργα. Ἀλλὰ δὲν εἶναι μονάχα ὁ μεγαλύτερος ποιητής. Εἶναι κι' ὁ περισσότερο ἑλληνικός, ἂν Ἕλληνες εἶναι ὁ λαός. Ἡ ψυχή του καὶ ἡ ψυχὴ τῶν ἡρώων του εἶναι ἡ ψυχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ στὴν πιὸ ἐξαγνισμένη της ὑπόσταση... Αὐτὸς ὁ «πτωχαλαζών, ὁ τρέφων ἀλλοκότους ἰδέας», εἶχε καὶ τὴν... ἀλλόκοτην ἰδέα νὰ ξέρει τὴ δημοτικὴ περίφημα καὶ νὰ τὴν γράφει θαυμάσια (στὰ διαλογικὰ μέρη τῶν διηγημάτων του κυρίως) κι ὅμως νὰ προτιμᾶ τὴν καθαρεύουσα, ἀνάκατη μὲ δημοτικὰ στοιχεῖα. Ἀλλ' εἴτανε τόσο μαέστρος σὰ συγγραφέας, ποὺ κατόρθωνε νὰ ζωντανεύει, ὅ,τι νεκρὸ ἄγγιζε μὲ τὴν πέννα του»*.

Καί ὁ Σεφέρης (1974³, Β, 362), σέ Συμπόσιο γιά τή γλῶσσα τό 1964 μπόρεσε νά πῆ: «*Ἀνατράφηκα στήν ἀτμόσφαιρα τοῦ δημοτικισμοῦ, καί, ὅταν ἤμουν νέος, καταδίκαζα τούς καθαρευουσιάνους ποιητές γιά τή γλώσσα πού μεταχειρίζονταν. Τώρα ξέρω – ἀφοῦ τό σκέφτηκα πολύ – ὅτι τούς καταδικάζω γιά τό ὕφος τους, γιά τήν ποιότητά τους*».

Θά ἦταν λοιπόν προτιμότερο, στόν ἐκπαιδευτικό χῶρο, ἀντί νά ἐπαναφέρουμε παλιούς διχασμούς, τή γλωσσική διαμάχη δημοτικιστῶν καί καθαρολόγων, νά καταργήσουμε τήν πόλωση ἀναζητῶντας τήν ἑνότητα τῆς πνευματικῆς μας κληρονομιᾶς· σήμερα πού εἶναι ἤδη ἐξουδετερωμένες οἱ ἀκρότητες τοῦ ἀρχαϊσμοῦ καί τοῦ δημοτικισμοῦ, καί ἀναγνωρισμένη ἡ ἀξία τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς γλώσσας του. Ἀντίθετα πρός τήν εὐεξήγητη, γιά τήν ἐποχή ἐκείνη, στάση τοῦ Δελμούζου, νά ἐπιδιώξουμε νά βασιστοῦμε σ' ὁλόκληρη τήν παράδοση — ὄχι μόνο στή δημοτική — καί ὁλόκληρη νά τή χρησιμοποιήσουμε ὡς λίπασμα γιά τήν δική μας καρποφορία.

Ὀξύς κριτικός τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ δημοτικισμοῦ ὁ Β. Λαούρδας (1953, 11) χρησιμοποιῶντας ζωντανό δημοτικό λόγο, παρατηρεῖ μεταξύ ἄλλων ὅτι «*ἡ ἔξαρση τῆς δημοτικῆς παράδοσης πού ἔγινε ἀπό τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση ἦταν σωστή, ἄν καί ἀδικήθηκε ἔτσι ἡ γενεά τῶν παλαιοτέρων διανοουμένων καί ἐκπαιδευτικῶν, πού δέν εἶχαν λιγώτερο νοιαστῆ ἀπό ὅ,τι οἱ μεταρρυθμιστές γιά τή δημοτική παράδοση, ὅπως τό βλέπει κανείς ὄχι μόνο στό παράδειγμα τῶν λαογραφικῶν μελετῶν τοῦ Πολίτη, ἀλλά καί στίς πολυάριθμες ἄλλες συλλογές καί μελέτες δημοτικῶν τραγουδιῶν πρίν ἀπό τόν Πολίτη. Ἀπό τό δημοτικό ὅμως τραγούδι ἕως τά νεοελληνικά ἀναγνώσματα ὑπάρχει ἀγεφύρωτο χάσμα, καί γιά τό χάσμα αὐτό τήν εὐθύνη τήν ἔχει ἡ ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση, πού ἐνῶ μιλοῦσε γιά νεοελληνική παράδοση, πραγματικά ἐννοοῦσε νεοελληνική λογοτεχνία. Ἡ ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση στηρίχτηκε πνευματικά ὄχι γενικώτερα στήν ἑλληνική παράδοση, ἀλλά εἰδικώτερα στή νεοελληνική λογοτεχνία καί μάλιστα σέ συγγραφεῖς πού τίς πιό πολλές φορές ὡρμήθηκαν πνευματικά ὄχι ἀπό τήν Ἑλλάδα, ἀλλά ἀπό τυχαῖα διαβάσματα στό ἐξωτερικό. Ἀπό τούς κόλπους τῆς μεταρρύθμισης βγήκανε δύο-τρεῖς καλοί μεταφραστές, οἱ κλασσικοί ὅμως φιλόλογοι πού γράφουνε σήμερα στή δημοτική εἶναι δύσκολο νά πῆ κανείς ὅτι ἔχουν βγῆ ἀπό τήν ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση*». Ἐν συνεχεία ἐπικρίνει τόν «*παιδαγωγισμό*» τῶν μεταρρυθμιστῶν, πού ἔδωσε ἔμφαση στήν διδακτική μεθοδολογία, ἀλλά «*μέσα στήν παιδαγωγική πνίγηκε ἡ παιδεία*» καί «*ὁ παιδαγωγικός τῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισης* [ἀντίθετα πρός τόν παλιό δάσκαλο πού «*εἶχε γιά φῶς στή δουλειά του τό μεγαλεῖο τοῦ ἔθνους*»] *ἔγινε σοφιστής*».

Χρησιμοποιῶντας λογία γλῶσσα, μέ ἀγχίνοια καί μέ θετική στάση

πρὸς τὸν δημοτικισμό, ὁ Κ. Καραβίδας (1945) σέ περισπούδαστο μελέτημά του παρατηρεῖ τὰ ἑξῆς: «*ἀναζητῶν ὁ δημοτικισμὸς μέσα εἰς τὴν σύγχρονον πραγματικότητα τὴν κεντρικὴν του ἰδέαν, δὲν δύναται νὰ ἀρνηθῇ ἢ ν' ἀντιπαρέλθῃ τὴν λογίαν παράδοσιν, ἥτις, παράλληλα μὲ τὴν καθαρὰ λαϊκὴν, εἶναι... διὰ τὰς μάζας τουλάχιστον, ἐξ ἴσου καὶ κατὰ τὸν ἴδιον πρὸ παντὸς τρόπον ζωντανή*». Ἐν συνεχεία ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαντήση σὲ δύο ἐρωτήματα:

α) «*διατὶ ἀπέβη τόσον ζωηρὰ καὶ ἔκπαλαι καὶ κατὰ τὸν τελευταῖον μάλιστα αἰῶνα εἰς τοὺς πεπαιδευμένους ἡ κατὰ τῆς λογίας παραδόσεως δυσφορία;*». Ἐπ' αὐτοῦ θεωρεῖ ὅτι «*ἡ παιδεία γίνεται κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὀρθολογιστικὴ καὶ συστηματική*», ἰδιότητες ποὺ στερεῖται «*ἡ παιδεία τὴν ὁποίαν οἱ λόγιοι παρέχουν εἰς τοὺς Νεοέλληνας*», ἀπευθυνομένη στὴ μνήμη καὶ ὄχι στὴν κρίση.

β) «*Διατὶ ἐξ ἄλλου (ἐπίσης δικαίως) ἡ μεγάλη μᾶζα τοῦ λαοῦ ἀρνεῖται νά παρακολουθήσῃ τοὺς πεπαιδευμένους εἰς τὴν δυσφορίαν αὐτήν;*». Ἐδῶ βλέπει κανεὶς δύο λόγους· πρῶτον τὴν συντηρητικότητα τοῦ λαοῦ· καὶ δεύτερον ὅτι ὁ λαὸς δὲν ζήτησε ἀπὸ τὴν λογία παράδοση μέθοδο καὶ σύστημα.

..... «*ἐνῶ οἱ δημοτικισταί, χωρὶς νὰ προτείνουν ἀληθῶς κάτι θετικὸ γελοιοποιοῦν τοὺς λογίους· ἐνῶ ἐκεῖνοι, μὲ ἀλλόκοτον ἀλλαλαγμόν, ἀμύνονται τῆς λογίας παραδόσεως,... ἐντελῶς διαφορετικὴ εἶναι ἡ στάσις τοῦ λαοῦ, ὅστις ἐνῷ δὲν ἔπαυσε ποτέ ἀπὸ τοῦ νὰ μυκτηρίζῃ τὴν δασκάλικη σχολαστικότητα, ἐσεβάσθη ὅμως ἐκεῖνο, οὗτινος αὕτη εἶναι μοιραῖος φορεύς, ἀντιλαμβάνεται δὲ ἐνστίκτως τήν μεταρρύθμισιν ὡς μίαν προσπάθειαν στενεύσεως καὶ νοθεύσεως τῆς ψυχολογίας του, σχεδὸν ἀνατροπῆς αὐτῆς*».

Τέλος ἐπιλέγει ὁ Καραβίδας ὅτι «*δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν Ἀνατολὴν παρὰ μιὰ μόνη παράδοσις, ὡσὰν μεγάλη πνοή, ἡ Ἑλληνιστική.*

Κατ' αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ὁ λογιωτατισμὸς παρουσιάζεται ὡς μιὰ ἀτυχὴς προσπάθεια, ἥτις ἀνεπτύχθη ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἑλληνιστικοῦ ρεύματος· ὁ δημοτικισμὸς ὅμως δὲν εἰμπορεῖ νὰ ἀρκεσθῇ ποτὲ εἷς ἕνα ἐξ ἴσου σχολαστικὸν καὶ ἀσυνεπῆ ἄλλως προορισμὸν, ὡσὰν δηλαδὴ κάτι ἁπλῶς ἀντίμαχον τοῦ λογιωτατισμοῦ· θὰ ζητήσῃ ν' ἀγκαλιάσῃ εἰς τὴν ἐποπτείαν του ὁλόκληρον τὸ πεδίον ἐπὶ τοῦ ὁποίου βαίνει ἡ ἑλληνιστικὴ παράδοσις... ὁ δημοτικισμός, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν σχέση του μὲ τὴν λογίαν παράδοσιν, ὄχι μόνον ἐπαναστατικὸς καὶ ἀντίμαχος κατ' αὐτῆς δὲν εἶναι, ἀλλὰ καὶ συνεχιστὴς μάλιστα, ἂς ἐλπίσωμεν ρωμαλεώτερος, τοῦ ἔργου της...

Λέγω δὲ ὅτι ἂν ὁ δημοτικισμὸς ἐπενέβαινεν μίαν ἡμέραν δικαιωματικὰ ἐπὶ τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ σταδίου τῆς δράσεως, νὰ κάμῃ δηλαδὴ τὴν ἀνάλυσιν ὅλων τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα σοβοῦν σήμερα, σταμάτημένα ἀπὸ αἰώνων, μέσα εἰς τὴν συγκεχυμένην ψυχολογίαν καὶ τὴν κοινωνικὴν διάταξίν μας, νὰ κάμῃ ἐπίσης μίαν ἀνασύνθεσιν τῶν ζωτικῶν δυνάμεών μας ἐπάνω εἰς τὴν ἑλληνιστικὴν

βάσιν, τοῦτο θὰ ἦτο ἔνδειξις ἀσφαλής, ὅτι ἔλαβεν ἤδη πλήρη συνείδησιν τῶν αἰτίων ἐξ ὧν προέκυψε καὶ τοῦ περιβάλλοντος ἐν ᾧ πέπρωται νὰ ἀναπτυχθῇ καὶ νὰ γονιμοποιηθῇ.

Ἕνας ἁπλὸς ἀντιλογιωτατιστικὸς δημοτικισμὸς ὄχι μόνον τὴν συνδρομὴν τοῦ λαοῦ δὲν θὰ κινήσῃ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος του, ἀλλὰ θὰ ἐπισύρῃ ἐπ' αὐτοῦ δικαίαν τὴν καχυποψίαν καὶ τὴν ἀντιπάθειαν αὐτοῦ».

Χρειάστηκαν ὅλες αὐτὲς οἱ διευκρινήσεις γιατί τά πράγματα εἶναι πιό λεπτὰ ἀπὸ ὅσο συνήθως παρουσιάζονται. Πίσω ἀπὸ τὴ λύση ποὺ δίνουμε στὴ γλῶσσα στέκει ἡ ψυχή μας. Ἀλλοίμονο ἂν ἀπὸ προοδευτικότητα τῆς στερήσουμε ζωτικοὺς πνευματικοὺς χυμούς. Εὐτυχῶς ποὺ οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ κυκλοφοροῦν στὸ πνευματικό μας ὑπόστρωμα, κι' ἂν τοὺς παραθεωροῦμε, ἔρχεται ὥρα ποὺ ξεπετάγονται ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴ μικρολογία μας.

Ἴσως κάπως ἔτσι — σχεδὸν παρὰ τὴν θέληση καὶ κατεύθυνση ὁρισμένων μεταρρυθμιστῶν — εἴδαμε ν' ἀναμορφώνονται μερικὰ προγράμματα καὶ νὰ περιλαμβάνωνται στὰ νέα σχολικὰ βιβλία κείμενα, κεφάλαια ἢ τμήματα πολὺ σημαντικὰ γιὰ τὴν μύηση στὴν ὅλη πολιτιστική μας κληρονομιά, καὶ μὲ τρόπο ἐπαγωγὸ καὶ ἐνδιαφέροντα — πρᾶγμα ἀπαραίτητο γιὰ τοὺς σημερινοὺς κουρασμένους ἀπὸ ποικίλους φόρτους ἐφήβους μας. Τὰ προγράμματα καὶ τὰ βιβλία τῶν Νέων Ἑλληνικῶν καὶ τῆς Ἱστορίας λ.χ., ὅπου θὰ μποροῦσε κανεὶς ν' ἀνακαλύψῃ ἀφορμὲς γιὰ ποικίλη κριτική, παρουσιάζουν ὁρισμένες πλευρὲς τῆς παραδόσεως πολὺ σημαντικές, ἰδίως μέσω τῆς τέχνης. Αὐτὸ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν στὸ Γυμνάσιο, καὶ στὸ Λύκειο, μῆλο τῆς ἔριδος τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου (Παπανοῦτσος 1978,98 κ.ἑ.), ἴσως ποτὲ πρὶν δὲν εἶχε δεῖ καλύτερο ἀναλυτικὸ πρόγραμμα καὶ καλύτερα βιβλία ἀπὸ τὰ σημερινά.

Πάντως παραμένει ὁ ὑποτονισμὸς τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ ὡς φορέως δημιουργικῆς παραδόσεως. Ὑποτονισμὸς ποὺ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν περιφρόνηση τοῦ Μεσαίωνος ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς Ἀναγεννήσεως (Βακαλόπουλος 1974, 357) καὶ τοῦ Διαφωτισμοῦ (*Ostrogorsky* 1963 /1978, 51 κ.ἑ.). Ἡ βαθιὰ καὶ ξεκάθαρη γνώση τῆς μεσαιωνικῆς μας κληρονομιᾶς εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ἑλληνικὴ διάρκεια ὄχι μόνο μέσα στὴν ἱστορική της διαδρομή, ἀλλὰ καὶ στὴν παροῦσα μορφή της. Στὸ ζήτημα αὐτὸ ἀτυχῶς ἔπεσαν ἔξω πολλοὶ σημαντικοὶ Νεοέλληνες, καὶ ὁ Καραβίδας (Ράμφος 1980).

Οἱ μεταρρυθμίσεις θέλοντας νὰ διαρρήξουν τὶς σχέσεις μας μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ παράδοση τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Τουρκοκρατίας (ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ ἔχῃ βάση κλασική, ἀλλὰ τὴ διέπνεε ὀρθόδοξο χρι-

στιανικὸ πνεῦμα), ὥστε νὰ συνδεθοῦμε μὲ τὶς προηγμένες κοινωνικοοικονομικὰ εὐρωπαϊκὲς χῶρες, ὑπερτίμησαν ὁρισμένα στοιχεῖα ἀπὸ τὴ λαϊκή μας παράδοση καὶ ἐπεχείρησαν νά διευκολύνουν καὶ νὰ κάνουν προσιτὴ τὴν κλασικὴ μέσω μεταφράσεων.

Τώρα ὅμως τὸ πρόβλημα εἶναι πῶς θὰ ἀποτραπῆ ὁ κίνδυνος νὰ καταλήξουμε κυρίως σ' ἕνα λαϊκισμό, ποὺ μπορεῖ, παρὰ τὸν πλοῦτο του, ν' ἀποβῆ ρηχὴ βάση, καθὼς πολλοὶ « *πᾶνε ν' ἀποκόψουν τὸν ὀμφάλιο λῶρο ποὺ μᾶς συνδέει μὲ τὴν Ἀρχαιότητα* ». Τὸ τελευταῖο αὐτὸ ἐπισημάνθηκε ἀπὸ τὸν Ἀκαδημαϊκὸ Χατζηκυριᾶκο-Γκίκα στὴν πρώτη ἀπὸ τὶς δημόσιες συζητήσεις ποὺ ὀργάνωσε τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας γιὰ τὴν Παράδοση τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1979. Ὁ ἴδιος ὁμιλητὴς παρατήρησε σχετικὰ ὅτι στὴν Ἐγκύκλιο τοῦ Ὑπουργείου *«Γιὰ τὸ ἔτος Ἑλληνικὴ Παράδοση»*, ὅπως ὁρίστηκε νὰ ἑορτασθῆ τὸ σχολικὸ ἔτος 1978-79, δὲν ἀναφέρεται ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ κληρονομιά (!) Πάντως στὴ συζήτηση ἐκείνη (*Ἡ Ἑλληνικὴ Παράδοση*, 1979, 180 κ.ἑ. Ὁμιληταί: Ἰ. Θεοδωρακόπουλος, Ζωὴ Καρέλλη, Ἰ.Μ. Παναγιωτόπουλος καὶ Κ. Ρωμαῖος) ὑπογραμμίστηκαν οἱ ἀρχαῖες ρίζες τῆς γλώσσας καὶ τῶν ἐθίμων μας, ἡ σημασία τῆς Βυζαντινῆς τέχνης καὶ ἡ ὀρθόδοξη πνευματικότητα.

Ἡ δεύτερη συζήτηση (μὲ ὁμιλητὲς τὸν βασικὸ ἀρχιτέκτονα τῆς Ἐκπαιδευτικῆς Μεταρρύθμισης Ε. Παπανούτσο καὶ τοὺς Δ. Λουκᾶτο, Πόπη Ζώρα, Σπ. Βασιλείου) περιστράφηκε κυρίως στὴ λαϊκὴ παράδοση μὲ μικρὲς ἀναφορὲς στὴ Βυζαντινὴ τέχνη. Ὁ φόβος τοῦ ἀρχαϊσμοῦ, παλιοῦ ἀντιπάλου τοῦ δημοτικισμοῦ, ἢ τουλάχιστον ἡ κόπωση ἀπὸ τὴν ἀναμέτρηση καὶ σύγκριση μὲ τὰ κλασικά μας πρότυπα, ὁδήγησαν πιθανῶς στὴν ἀποσιώπηση τῶν τελευταίων.

Βέβαια πίσω ἀπὸ τὶς σημερινὲς σχέσεις ἀνάμεσα στὴν *παράδοση* καὶ στὴ *μεταρρύθμιση* ὑπάρχει ἀκόμη ἡ βασικὴ ἀντίθεση μεταξὺ τῶν *«παραδοσιακῶν διανοουμένων»* καὶ τῶν ἐκπροσώπων τοῦ *«τεχνοκρατικοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ φιλελευθέρου ἐθνοκεντρισμοῦ»* (Νοῦτσος 1979, 277 κ.ἑ.) ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν πόλωση μεταξὺ παραδόσεως καὶ ἐκσυγχρονισμοῦ. Ὑπάρχει ἀκόμη ὁ ἀντίλαλος ἀπὸ τὴν πρόσφατη συνθηματολογία κατὰ τὴν ὁποία χρησιμοποιήθηκαν οἱ παραδοσιακὲς ἀξίες γιὰ νὰ καλυφθῆ ἡ ἀναστολὴ τῶν ἐλευθεριῶν. Ὑπάρχουν ἀπόηχοι ἀπὸ τὴ μακρὰ συζήτηση τῆς Γενιᾶς τοῦ 30 γιὰ τὴν *« Ἑλληνικότητα» (Vitti* 1977, 199 κ.ἑ.) κ.ο.κ. Νὰ ἐπεκταθοῦμε ὅμως ἀναδρομικὰ στὴν ἐπίδραση ὅλων αὐτῶν τῶν στάσεων πάνω στὴν ἐκπαίδευση, θὰ ἀπαιτοῦσε ἄλλη ἐργασία.

Συνοψίζοντας θὰ εἴχαμε νὰ παρατηρήσουμε, ὅτι κατὰ τὸ μέτρο ποὺ μιλᾶμε σήμερα γιὰ μεταρρύθμιση ἀναφερόμαστε πρώτιστα σὲ θέσεις τοῦ

ἐκπαιδευτικοῦ δημοτικισμοῦ. Ἡ μεταρρύθμιση αὐτὴ ὡς πρὸς τὴν πολιτιστικὴ μας κληρονομιά:

α) θέλησε νὰ χτυπήση τὸν ἀρχαϊσμό, καταργῶντας, ἀφ' ἑνός, τὴ λογία γλῶσσα καὶ εἰσάγοντας τὴ δημοτική, μὲ ἁπλοποιήσεις στὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία καὶ ὑποταγὴ πολλῶν λογίων στοιχείων στὸ δημοτικὸ τυπικό· εἰσάγοντας, ἀφ' ἑτέρου, τὴ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γραμματείας ἀπὸ μεταφράσεις,

β) παραθεώρησε, συνειδητὰ ἢ μή, τὴν ἄμεση σχέση τοῦ Νέου πρὸς τὸν Μέσο Ἑλληνισμό, συμφωνῶντας σ' αὐτὸ μὲ ἄλλους λογίους (ὄχι μόνον ἀρχαϊστὲς) ἐπηρεασμένους ἀπὸ τὴ Δύση καὶ τὴν ἐκεῖ ἄνθιση τῶν κλασικῶν σπουδῶν,

γ) θέλησε νὰ ἀπαλλάξη τὴν ἐκπαίδευση ἀπὸ τὴν παλιὰ αὐστηρὴ παιδαγωγικὴ παράδοση, ὁδηγῶντάς την πρὸς δυτικὰ «φιλελεύθερα» καὶ «προοδευτικὰ» πρότυπα, χτυπῶντας τὴν προσήλωση στοὺς *«τύπους»* καὶ ἀναζητῶντας ριζοσπαστικὰ τὴν *«οὐσία»*,

δ) ἐτόνισε τὴ σημασία ὁρισμένων πλευρῶν τῆς λαϊκῆς παραδόσεως ὡς ἀφετηρίας καὶ βάσεως γιὰ τὴ γενικὴ ἐκπαίδευση,

ε) μείωσε τέλος τὸ κῦρος καὶ τὴν αἴσθηση τῆς ὑπερχρονικότητος, ποὺ τὸ σχολεῖο καλλιεργοῦσε γιὰ τὴν παράδοση, ἐν ὀνόματι ἑνὸς σύγχρονου *«τεχνοκρατικοῦ ἀνθρωπισμοῦ»*.

Ἔναντι τῶν μεταρρυθμιστικῶν αὐτῶν τάσεων εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθοῦν τὰ ἀκόλουθα αἰτήματα γιὰ τὴ σημερινή μας ἐκπαίδευση, σχετικὰ πάντα μὲ τὴν παράδοση:

1. Ἡ πολιτιστική μας παράδοση καὶ ἡ γλῶσσα νὰ ἀντιμετωπίζωνται περισσότερο ἐνιαῖα. Νὰ ἀναθεωρήσουμε τὴ στάση μας ἀπέναντι στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, παύοντας νὰ τὰ ἀντιμετωπίζουμε ὡς νεκρὴ γλῶσσα. Ἔτσι καὶ τὰ νέα ἑλληνικὰ θὰ δείχνεται ὅτι ριζώνουν στὸ ἴδιο εὔφορο ἔδαφος.

2. Νὰ ἀποκαταστήσουμε τὶς ἐλλιπεῖς καὶ ἐσφαλμένες εἰκόνες γιὰ ὁρισμένες πολιτιστικές μας πλευρές, ἰδίως τοῦ Μέσου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Τουρκοκρατίας· ἀκόμη καὶ μερικὲς βασικὲς ὄψεις τῆς Ἀρχαιότητος, ποὺ τὶς βλέπουμε συνήθως μὲ ξένες διόπτρες.

3. Νὰ φροντίσουμε περισσότερο τὴν ποιοτικὴ προσφορά, χτυπῶντας τὴν ἐπιφανειακότητα τῶν σχολικῶν μαθήσεων. Ἡ παράδοση μὲ ὅλα τὰ ἐπὶ μέρους στοιχεῖα της (ἀπὸ τὴν τέχνη καὶ τὸ λόγο, ὡς τὸν τρόπο ζωῆς) μπορεῖ νά ἐμπλουτίση θαυμάσια τὴ σημερινή μας ἔκφραση καὶ τὴν ὅλη ζωή μας.

4. Νὰ ὁδηγηθοῦμε, τέλος, πέρα ἀπὸ τὴν πόλωση *παράδοση-ἐκσυγχρονισμὸς* σὲ μιὰ δημιουργικότητα, μὲ τὴν ὁποία θ' ἀντιμετωπίζουμε τὰ σύγχρονα προβλήματα ριζωμένοι στὸ εὔφορο πνευματικό μας ἔδαφος.

Γιὰ νὰ μποῦν στὸ δρόμο τῆς πραγματοποιήσεως τὰ αἰτήματα αὐτὰ θὰ ἦταν ἀναγκαῖο, ἀπὸ τὴν πολιτιστική μας κληρονομιὰ νὰ ξεπηδήση μιὰ κεντρικὴ ἀρχὴ ποὺ θὰ ἀνανέωνε τὴν ἄλλοτε μὲν ἀποστεωμένη, ἄλλοτε δὲ συγκεχυμένη ἐκπαιδευτικὴ καὶ παιδαγωγική μας πραγματικότητα. Ὁπωσδήποτε δὲν φαίνεται ἄλλο σοβαρώτερο κριτήριο γιὰ τὴ Μεταρρύθμιση ἔξω ἀπὸ τὴν κληρονομιὰ αὐτή.

Βακαλόπουλος Α., «Ἕλληνες λόγιοι στὴ Δύση καὶ ἡ συμβολή τους στὴν ἀναγέννηση τῶν Γραμμάτων». *Ἱστορία τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους. Τόμος Ι'*. Ἀθ., Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, 1974.

Βάρναλης Κ., *Αἰσθητικὰ - Κριτικὰ Β'*. Ἀθ., Κέδρος, 1958.

Γληνὸς Δ. [ὑπὸ τὸ ψευδων. Δ. Ἀλεξάνδρου], Εἰσαγωγὴ στὸ «Σοφιστὴ» τοῦ Πλάτωνα, στό: Πλάτωνος, *Σοφιστής*. Ἀθ., Ζαχαρόπουλος, 1940.

Δελμοῦζος Ἀ., *Δημοτικισμὸς καὶ παιδεία*. Ἀθ., Ἑλληνοευρωπαϊκὴ Κίνηση Νέων, 1971² (1926).[ἐκλογή:] *Ἡ Ἑλληνικὴ Παράδοση*. Ἀθ., Εὐθύνη, 1979.

Καραβίδας Κ., *Ἡ λογία παράδοσις καὶ ὁ δημοτικισμός*. Ἀθ., 1945.

Λασούρδας Β., *Θέματα παιδείας (Ἕνα σχόλιο στὸν «Παπουλάκο» τοῦ Κωστῆ Μπαστιᾶ)*. Washington, 1953.

Νοῦτσος Χ., *Προγράμματα μέσης ἐκπαίδευσης καὶ κοινωνικὸς ἔλεγχος (1931-1973)*. Ἀθ., Θεμέλιο, 1979.

Ostrogorsky G., *Geschichte des Byzantinischen Staates*. München, Beck, 1963³ (Ἑλλ. μτφρ. Ἰ. Παπαδόπουλος). Ἀθ., Βασιλόπουλος, 1978

Παπανοῦτσος Ε., *Α. Δελμοῦζος (Ἡ ζωή του. Ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸ ἔργο του)*. Ἀθ., Μορφωτικὸ Ἵδρ. Ἐθν. Τραπέζης, 1978.

Ράμφος Σ., «Τὸ νῆμα τῆς ζωῆς», *Ἐποπτεία* 1980, 42:25-45.

Σεφέρης Γ., *Δοκιμές*. Β' τόμος. Ἀθ., Ἴκαρος, 1974³.

Vitti M., *Ἡ Γενιὰ τοῦ Τριάντα. Ἰδεολογία καὶ μορφή*. Ἀθ., Ἑρμῆς 1977.